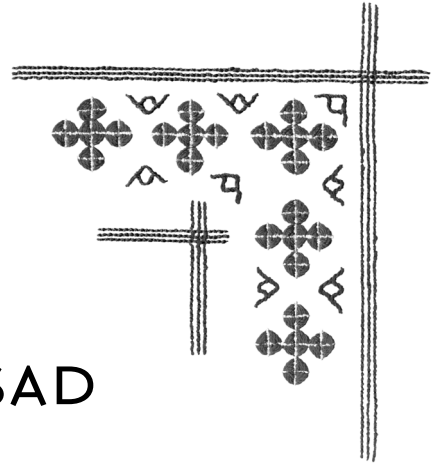

LISAD

I. MURDEKEELE MÄRKIMISEST

Murdekeele häälduslähedaseks edasiandmiseks kasutatud märkimisviisi on aegade jooksul mitmeti muudetud ja täpsustatud, samuti on see isikuti teataval määral erinenud. Seetõttu on käesolevas väljaandes osutunud vajalikuks eri murrakute kirjapanekut mõnevõrra ühtlustada.

Kogumikus kasutatava lihtsustatud kirjaviisi aluseks on kirjakeele ortograafia, mida on täiendatud mõningate foneetilise transkriptsiooni märkidega.

1. Rõhumärk ehk graavis (˘) sõna ees osutab, et sõna on hääldatud kolmandas vältes. Nt *`ardu* ~ *`artu* 'varjualune, panipaik', *`ilda* 'hiljuti', *`kaar˘me* : *˘kaari* : (ma) *kaari* '(villu) kraasima', *˘kõvva* 'kõvasti', *˘lõüge* 'leige', *˘pakal* : *˘pakla* 'takk', *˘pesmä* : (ma) *pessä* 'peksma', *˘piiu* 'pihku'.

Kolmanda välte märki ei kasutata a) ühesilbiliste sõnade puhul, nagu *auts* om *`autse* 'taarihautis', *kaar* os *˘kaara* 'kaer', *pakspiiim* 'kohupiim', *saag* om *sae* 'heinasaad', *süä* 'süda', *tahr* 'karjaaed', *uisk* 'uss', *ät˘t* 'isa'; b) sõnade puhul, kus lühikesele täishäälikule järgneb kolmandavältiline *kk*, *pp*, *tt* ning kus teist vältet osutab *k*, *p*, *t*. Nt *˘ikma* : *ikke* : (ma) *ike* 'nutma', *oppama* : *opada* 'õpetama', *˘atma* : *atta* : (ma) *ata* 'vilja parsile ahtma'.

2. Nõrgenema kalduv tugev sulghäälik liitsõna teise osise algul on märgitud üldiselt *k-*, *p-*, *t-*ga, sõnuti ja naaberhäälikutest sõltuvalt ka *b-*, *d-*, *g-*ga (eriti lühenenud vormi puhul), nt *arukõrd* 'harva', *esi˘käijä* 'isesõitja', *jakapäe* 'jaagupipäev', *kadripäe* 'kadripäev', ent ka *˘ijsmabe* 'esmaspäev', *nel˘läbe* 'neljapäev', *˘pүүл˘pe* ~ *˘pүүл˘be* 'laupäev', *˘täe(m)pe* ~ *˘täämbe* 'täna(päev)', *˘ruukošt* ~ *ruugušt* 'pruukost, hommikueine', *sõnigu* 'seni kui', *kige˘bält* 'kõigepealt', *keväd˘bul talvet*, *mõnes˘pul* 'mõnel pool', *tõiss˘pul* 'teispool' jmt.

3. Kaashäälikute peenendust tähistab akuut (˘) vastava tähe kohal või kõrval. Konsonantühendites peenendub harilikult esimene komponent. Nt *kül˘ümä* 'külvama', *küs˘kmä* 'küsimä', *küt˘us* 'kütis', *lak˘ka* 'laiali', *lõugat˘s* 'lõuguti', *mag˘avus* 'maius', *˘nil˘be* 'libe', *˘pel˘gäme* 'kartma', *pus˘a* 'puss, nuga', *˘puštma* : *pušteti* 'puistama', *˘rop˘sma* 'ropsima', *säl˘g* om *säl˘lä* 'selg', *ul˘lak* 'ulakus', *˘vañdlane* 'vaenlane', ent sõnuti ka *mõhk˘* om *mõhe* 'leivaküna', *raks˘* ~ *raks˘* 'sälk, sämp, sisselõige'.

Järgneva *i* ja *j*-i ees puudub mulgi murdes üksikkaashääliku ja kaashäälikuühendi peenendus. Nt *aan* om *aani* 'puukraan', *asi* om *asja* os `asja, *lapi* om `lapme 'labidas', *sirp* om *sirbi*, *võti* om `võt'me, *üdsi* 'süsi'.

Lihtmineviku ainsuse 3. pöördes on minevikutunnus *i* kadunud, ent sellele eelneva silbi kaashäälik peenendatud: *ta ands* 'ta andis', *käsk* 'käskis', *virut* 'virutas', *võt's* 'võttis', *ütel* 'ütles'.

Viljandi murraku lõunapoolses osas, kaasa arvatud käesolevas raamatus esindatud Survaküla, võib kuulda ka *i*-le eelneva üksikkaashääliku või kaashäälikuühendi nõrka peenendust, nagu see on omane lähimatele põhjaeesti murrakutele.

4. Mulgi murdele omane epenteesinähtus, *i* oodatava peenendatud kaashääliku ees, ilmneb käesolevates tekstides harva sõnuti, nagu *kait's* om *kate* 'kaks', *lait's* om *latse* 'laps', *läit's* 'läks', *vašt* ~ *vaist* 'vahest, võib-olla', *üits* om *üte* 'üks'.

5. Sõnaalguselisest kaashäälikuühendist on sulghäälik mulgi murdes enamasti kadunud nagu eesti läänemurdeski. Nt `lijkmä : `lijki 'pleekima', `lijit om *leedi* 'pliit', *raad* 'traat', `reima 'treima', *reissaag* 'kreissaag', `ruunme, (ma) *rooni* 'kroovima', *ruusak* 'kruusamaa', *rõbe* 'krõbe'.

Sõnuti on sõnaalgulisest kaashäälikuühendist võinud kaduda liikvida, nagu *kaar'ma* ~ *-me*, `kaari, (ma) *kaari* 'kraasima'.

6. Mulgi murdes on enamasti kadunud sõnaalguline *g*- (> *k*-) sõnades, nagu *ihvti* om *ihvti* 'kihvt', *ihvtine* 'kihvtine, mürgine', *ips* om *ipsi* 'kips'.

Kadunud on ka huulhäälikule eelnev sõnaalguline *v*-, nt *ok'k* 'vokk', *undarmeint* 'vundament', `uudi 'voodi', *uur'* om *oori* 1) 'kord, puhk'; 2) 'kandam, seljatäis', *uurihuu* 'vurriluu', *üü* ~ *üüke* 'vöö', *üürüs* 'vöörus'.

7. Mulgi murdele iseloomulik täishääliku redutseerumine ja kadu sõna lõpult kajastub ilmekalt ka käesolevates murdenäidetes: Hls *kuuke tetti apupiimäg ja soodag*; *kirve varteg* `lüüdi; *õhtus olli ik piimäg puder*; *mõnikõrd tük's allitem ka minem*; *mehe_{ss} tii kedäg*; *ku külälän tulli*.

8. Ülipikkade keskkõrgete täishäälikute murdepärast kõrgenemist tähistab vaheldus *ee* : *ii*, *oo* : *uu*, *öö* : *üü*. Nt *kii'* : *keele*, *seemel* : `sijmle 'seeme', *juume* 'jooma' : *joonu*, *koodsel* : `kuutsle 'koonal', *püügel* 'püül' : *pöögeldeme* 'püüli tegema', *süüm* : *söömä* 'toit'.

9. Murrakuti erineb mulgi murdes sõnalõpulise *s*-hääliku esinemus. Kui Halliste murrakus kuuldu see 2. silbi lõpus peaaegu helilisena, siis Karksi ja Helme murrakus esineb siin lõunaestipärane *-ss*, nt *iluss*, *jäness* jts.

10. Ühenduskaar _ seob a) liitsõnas täiend- ja põhisõna, kui nende piiril seisavad täishäälikud. Nt `énge_aig 'hingedeaeag', *riha_alune*, *liha_eide*

'vastlapäev'; b) eitavas kõnes eitussõna või selle kuluvormi eelneva sõnaga. Nt *sedä ma_i tää*; *mia sedä_ss näe*; *kerge_ss ole*; c) osutab lühenenud sõna või kiirkõnevormi kokkukuuluvusele eelneva või järgneva sõnaga. Nt *katel_bol* 'kahel pool', *kuuma vii_sen* 'kuuma vee sees', *ku_t's* 'kui üks'.

11. Punkt sõna sees täishääliku järel osutab sõna pearõhku, kui see ei lange esimesele silbile. Nt *kita_rre*, *rige_sster* 'register'.

12. Ümarsulud a) sõna alguses või sees osutavad mingi hääliku või foneetilise märgi suvalisust. Nt ^(*h*)*ahtike* 'ahas, kitsas', ^(*k*)*kimmel* om *kimli* 'kollakashall v hallikaspruun [hobune]', *kõlgus(s)* 'aganik', *laas(k)pakla* 'peentakk', *lām(m)i* 'soe', *toim(i)ne* 'toimne'; b) ümbritsevad selgitavaid ja täpsustavaid märkusi sõna tähenduse seletuses sõnastikus, samuti murdesõna, väljendi või vormi seletust tekstis; c) koos hüüu- või küsimärgiga mingi sõna või sõnavormi järel juhivad tähelepanu selle ebamurdepärasusele või küsitavusele. Nt *muudku tetti jälle uus (!) kontrakt*.

13. Tärn (*) mingi tekstilõigu algul ja lõpul osutab mõnest teisest tekstikõitest või sõnavarakogust üle toodud tekstiosa.

14. Kolm punkti (...) tähistab jutustaja lause katkemist.

15. Katkendjoon (- - -) osutab raamatu koostajate poolt tehtud väljajätet tekstis.

16. Suunamismärk (→) juhib sõnastikus teise märksõna juurde.

17. Tilde (~) seisab sõnastikus sõnade, sõna või fraseemi osade vahel, mis võivad üksteisega asenduda, ilma et tähendus muutuks.

18. Püstkriips (|) eraldab sõnastikus sõna muutuva osa.

19. Nurksulgudes ([ ]) esitatakse raamatu koostajate poolt lisatud täiendused tekstides ning sõnastikus sõna seletustes: *ma[nu]* 'juurde', *kura [jalg, käsi]*.

Murdekeele lugemise hõlbustamiseks on sõnade kokku- ja lahku- kirjutamisel ning kirjavahemärkide kasutamisel jälgitud üldiselt kirjakeele ortograafiatava.

2. KEELEJUHTIDE NIMESTIK

Hans Kihno (1872?–1947), elanud Viljandi kihelkonnas Tännassilma vallas Survakülas Vana-Kihnu talus. Tema jutustuse omaaegse põllupidamise ja karjakasvatuse kohta on ES-i kaastöeline H. Kurt üles kirjutanud 1942. aastal. Emakeele Seltsile on töö saadetud 1946. a.

Helmut Kurt (6. II 1907 – 15. I 1987). Elulugu vt "Saateks" lk 10.

Tõnis Kurt (1856–1929), elas Viljandimaal Viljandi (pärast Tännassilma) vallas Survakülas Epuni talus. Keelejuhi isa Johan ja isaisa Jüri olid põlised Survaküla elanikud nagu eelmised põlvedki. Tõnis Kurt pidas puusepaametit ja Vene kroonut teenides oli ta kingsepaameti ära õppinud. Nagu ta poeg ES-i korrespondent Helmut Kurt kirjutab, ühendas ta lõbusa kasulikuga: kui käsitööd tehes popsitoida õhk raskeks ja umbseks läks, tõttas jõe peale kalale või metsa jahile. Tõnis Kurt oli hea mälu Viljandi murraku valdaja.

Helju Kuus (Vink) (1926). Elulugu vt „Saateks“ lk 9.

Epp Kärp, s 15. I 1883 Viljandimaal Paistu kihelkonnas Holstre mõisa moonamehe tütre. Õppis Holstre Pirmastu 3-klassilises venekeelses vallakoolis, mille lõpetas kiituskirjaga. On töötanud paljudes Holstre ja Tuhalaane valla taludes. Mõned aastad olnud Pahuveres kooliteenijaks. Viimased kolmkümmend aastat elas ta Tuhalaane vallas Aruküla Kivestel perenaisena väiketalus, mille talle oli pärandanud ta vabaabielumees. Ümbruskonnas oli ta tuntud hea ketrjana ja toornahkade parkijana. 1944. aastal on ES-i kaastöeline H. Vink temalt kirja pannud pikema heatasemelise jutustuse "Vanaaegsest põllupidamisest". Keelejuhi keelele on omane mitmuse nimetava lõpp *-de* ('*mõisade* 'mõisad', '*ärräde* 'härrad').

Jaak Lapp (1878–1945), põline Viljandi kihelkonna lõunaosa Survaküla elanik. Elas Poolani talu maa peal, tegi eluaeg rätsepatööd, püüdis kalu ja vähki. Ta oli erk, nooruslik ja ettevõtlik, kuni teda tabas äkiline raske haigus, millesse ta suri 67-aastaselt. Tema jutustuse on H. Kurt kirja pannud 1945. aastal mõned päevad enne keelejuhi surma.

Mari Sarv (1. IX (vk 20. VIII) 1884–18. I 1977). Elulugu vt "Saateks" lk 8. Lugejale teadmiseks, et mitmuse nimetava lõpp teatud puhkudel on *-se*.

Tõnis Sild (1850–1946). Sündinud Viljandi kihelkonna lõunaosas Survakülas. Tema isa oli Metsäni talu sulasena abiellunud selle talu tütreaga ning saanud talust naise kaasavaraks väikekoha, mille eest tuli mõisale ka teopäevi teha. Hiljem on isa olnud Tuti mõisa valitseja. T. Silla jutustuse oma koduküla minevikust ja igapäevasest elust on ES-i murdekorrespondent H. Kurt kirja pannud 1942. aastal, AES-ile on see kaastöö loovutatud 1946. a.

Emmi-Helene Unt-Rositskaja (7. II 1914–17. V 2006). Elulugu vt "Saateks" lk 7. Tema murdekirjapanekutes juhime tähelepanu sellele, et Helme tekstides on tal saav kääne tihtipeale märgitud *ss*-lõpu kõrval ka *st*-lisena, mis keelenähtusena on

omane eeskätt eesti murrete idaosale (A. Saareste. Väike Eesti murdeatlas. Uppsala 1955, kaart 22), kuid on harukorral registreeritud ka võru murde läänealalt, Karulast (H. Keem, I. Käsi. Võru murde tekstid. Eesti murded VI, lk 17).

Anu Utt (sünd Talluk). Sündinud (1871) oli ta Halliste kihelkonnas Abja (end Vana-Kariste) vallas Saapakülas Vihtla talus, kus ta ka enamiku oma eluajast elas. Viimastel aastakümnetel oli tema kodu Maru külas Mändojal. Ka A. Uti vanemad, vanavanemad ja mees olid põlised Vana-Kariste inimesed. Koolis oli ta käinud kolm talve. Ärkosa vaimuga, palju lugenud inimesena kõneles ta siiski head kodumurret. Mitmete aastate kestel on ta olnud dialektoloog S. Tanningu ning oma tütre, kohaliku murdekorrespondendi Alma Uti keelejuhiks. Temalt kirjapandud murdejutud on a-tel 1942–44 korduvalt osalenud Emakeele Seltsi murdekogumisvõistlustel.

3. KASUTATUD ALLIKAD

a) Käsikirjalised allikad

- ERA II 295. Mari **Sarv**. Mälestusi endisaegsest mõisamoonakite elust-olust. (Karksi) 1941. 32 lk.
- ES KT 28. Alma **Utt**. Endisaegsest naiste käsitööst. (Halliste) 1942. 82+1 lk.
- ES KT 41. Mari **Sarv**. Endisaegsed söögid ja joogid. (Karksi) 1940. 51+2 lk.
- ES KT 60. Alma **Utt**. Muistsetest pidudest ja pühadest. (Halliste) 1943. 59+2 lk.
- ES KT 90. Helmut **Kurt**. Vähja- ja kalapüügist. (Viljandi) 1943. 91+1 lk.
- ES KT 92. Helju **Vink**. Vanaaegsest põllupidamisest. (Paistu) 1944. 61+4 lk.
- ES KT 110. Alma **Utt**. Muistsed söögid ja joogid. (Halliste) 1944. 57+2 lk.
- ES KT 114. Helmut **Kurt**. Vana-aegsest põllupidamisest. (Viljandi) 1946. 40+3 lk.
- ES KT 115. Helmut **Kurt**. Endisaegsest karjakasvatamisest. (Viljandi) 1951. 68+1 lk.
- ES KT 135. Helmut **Kurt**. Vana-aegsed ehitised. Esimene jagu. Tsaariaeg. (Viljandi) 1953. 152+11 lk.
- ES KT 274. Emmi **Unt-Rositskaja**. Murdetekste. (Helme) 1975. 11+2 lk.
- ES KT 297. Emmi **Unt**. Murdepalu Hummulist. (Helme) 1981. 25+2 lk.
- ES KT 302. Emmi **Unt**. Murdepalu. (Helme) 1983. 37+2 lk.
- ES KT 307. Emmi **Unt**. Murdetekste. (Helme) 1984. 10+1 lk.
- ES KT 314. Emmi **Unt**. Murdetekste Hummulist. (Helme) 1986. 30+2 lk.
- ES KT 320. Emmi **Unt**. Murdetekste. (Helme) 1989. 30+2 lk.
- ES KT 325. Helju **Kuus**. Murdepalu. (Karksi) 2007–2008. 40+1 lk.
- KKI ÜS. Eesti murdesõnavara üldkartoteek Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja läänemeresoome keelte sektoris.
- KS. Emakeele Seltsi korrespondentide sõnavara. (Halliste) 1944; (Helme) 1975–1989. Riigiarhiiv. Fond R-2362, n 1, 2.

b) Kasutatud kirjandus

- Astel, Eevi 1971**. Kangakäärimine Eestis. – Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXV, 150–169. Tallinn.
- Eesti murrete sõnaraamat I–. Tallinn 1994–.
- Eesti NSV Teaduste Akadeemia Zooloogia ja Botaanika Instituut. Eesti taimede määraja. Tallinn 1966.
- Eesti rahvarõivad XIX sajandist ja XX sajandi algult. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseum. Ajaloo Instituut. Tallinn 1957.
- Keem, Hella 1976**. Akadeemilise Emakeele Seltsi korrespondentide võrgu loomisest ja esimestest murdekogumisvõistlustest. – Keel, mida me harime, 79–93. Tallinn.
- Keem, Hella, Käsi, Inge**. Võru murde tekstid. Eesti murded VI. Tallinn 2002.
- Lätt, Selma 1961**. Rahvaluulekoguja Mari Sarv. – Rahvapärimeste koguja 2, 92–99. Tartu.
- Moora, A[liise] 1980, 1991**. Eesti talurahva vanem toit I, II. Tallinn.

- Must, Mari, Univere, Aili 2002.** Põhjaeesti keskmurre. Häälikulisi ja morfoloogilisi peajooni. Tallinn.
- Olgu õnne, et elada, olgu tervist teha tööda ... – Rahvapärimate koguja 10, 103–105. Tartu 1976.
- Pajusalu, Karl, Hennoste, Tiit, Niit, Ellen, Päll, Peeter, Viikberg, Jüri 2002.** Eesti murded ja kohanimed. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn.
- Raun, A., Saareste, A. 1965.** Introduction to Estonian Linguistics. Ural-altaische Bibliothek XII. Wiesbaden.
- Saareste, Andrus 1932.** Eesti keeleala murdelisest liigendusest. – Eesti Keel 1932, 17–40.
- Saareste, Andrus 1939.** Keel. – Viljandimaa. Maadeteaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. – Eesti VII, 99–103. Tartu.
- Saareste, Andrus 1958–1968.** Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV. Stockholm.
- Saareste, Andrus 1955.** Väike eesti murdeatlas. Uppsala.
- Tanning, Salme 1961.** Mulgi murdetekstid. Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Eesti murded I. Tallinn.
- Tanning, Salme 2004.** Karksi murrak. Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- Viies, Ants 1980.** Talurahva veovahendid. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. Tallinn.
- Viies, Ants 2000.** Eesti rahvakultuuri leksikon. Eesti Entsüklopeediakirjastus. Tallinn.
- Vilbaste, Gustav 1993.** Eesti taimenimetused. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr 20 (67). Tallinn.
- Voolmaa, Aino 1971.** Eesti rahvarõivaseelikud. Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXV, 106–149. Tallinn.
- Voolmaa, Aino 1984.** Õlakatted ehk ülevisked eesti naiste rõivastuses. Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXXV, 70–81. Tallinn.

4. LÜHENDID

a) Asutused, kogud, väljaanded

AES – Akadeemiline Emakeele Selts (a-tel 1924–1952)
 EM – Eesti murded I. Tallinn 1961
 ERA – Eesti Rahvaluule Arhiiv
 ES – Emakeele Selts (a-tel 1920–24, 1952–)
 ES KT – Emakeele Seltsi korrespondentide tekstid
 KS – Korrespondentide sõnavara

b) Murrakud

Hel – Helme
 Hls – Halliste
 Krk – Karksi
 Pst – Paistu
 Trv – Tarvastu
 Vil – Viljandi

c) Muud

a – aasta	n – nimistu
a-tel – aastatel	nn – nõndanimetatud
e – ehk	nt – näiteks
end – endine	om – omastav
f – fond	os – osastav
g – gramm(i)	rhvl – rahvalaul
hrl – harilik(ult)	s – säilik, sündinud
jm – ja muud	seestütl – seestütle
jmt – ja mõned teised	sisseütl – sisseütlev
k – kohta; küla	st – see tähendab
kg – kilogramm	teat – teatav
khk – kihelkond, -konnas	v – vald, vallas; või
lk – lehekülg	van – vana(nenud)
m – meeter	vk – vana kalender
mgj – mingi	vrd – võrdle
min – minevik	vt – vaata
mitm – mitmus	

5. SISUKORD

Saateks.....	5
I. Vanaaegne põllupidamine	
HELME	Emmi Unt 15
	Linamaa harimine. Lina katkumine, leotamine ja rabamine. Linadest ja pakaldest rõivad. Ühe teenijatüdruku elu. Töökorraldus talus. (<i>Emmi Unt, Hummul</i>)
KARKSI	Mari Sarv 18
	Endisaegsete mõisamoonakate elust-olust. (<i>Mari Sarv, Nuia</i>)
HALLISTE	Alma Utt 23
	Lina katkumine ja harimine. Linakoormaga Pärnus. Kanep kõiteks. Vilja külvamine. Hitsme vedamine. Pann ja tape. Viiluke. (<i>Anu Utt, Saapaküla</i>)
PAISTU	Helju Vink 27
	Kuidas vanasti elati ja oldi. Endisaegne maaharimine. Harkader. Äkked. Ale ja kütis. Põllumaa väetamine. Sõnnikutalgud. Rukkikülv. Tõuvilja- ja linakülv. Viljakülvist veel. Heinategu. Vikatid. Rehad. Luisud. Rõugud ja saod. Heinakuhi. Rukkilõikus. Sirp ja rauts. Rukkihakid ja -nabrad. Tõuviljalõikus talgutega. Voorid, rõugud, nabrad, sard. Rukkipeks. Vihkude ahtmine. Rabamine, tüvede lõõtmine. Sasi sõtkutamine ja kooditamine. Tõuvilja- ja linaseemnepeks. Rehepeksumasinad. Vilja tuulamine. Uudisleib. Värsket külakosti naabritele. Kõige armsam on oma põllulapp. (<i>Epp Kärp, Aruküla</i>)
VILJANDI	Helmut Kurt 48
	Elu suitsutares. Valgustus. Talu- ja teenijarahvas. Talu toidulaud. Vilja- ja kartulikasvatus. Lina. Ristikhein. Veovahendid. Vanker. Regi. Põllutööriistad. Harkader. Äke. Rull. Laudasjad. Hangud. Hargid. Konksud. Rehad. Linaharimisriistad. Linaraats ja raatsipukk. Moll. Lõugats. Kolgispuu. Ropsipukk ja ropsimõök. Kütis. Maaharimine. Külv. Külvimatt. Sõnnikuvedu kesale. Heinategu. Viljalõikus. Hakkjalad. Nabrad. Rõugud. Kärbised. Rukkikülv. Lina koristamine. (<i>Tõnis Sild, Survaküla</i>). Linade leotamine jões. (<i>Jaak Lapp, Survaküla</i>). Kartulivõtt. Kartulikorv. Kartulikoopad ja -kuhjad. Rehepeks. Viljavihkude ahtmine. Rüüstipuu. Rehe ümberpööramine. Kubualused. Hobustega sõtkutamine. Vilja tuulamine. Linaseemnepeks. Linapeode

ropsimine ja sugemine. (*Tõnis Sild, Survaküla*). Survakülast. Põllutööriistad läbi aegade. Aiad. Maaharimine. Künd. Rullimine. Äestamine. Viljakülv. Kartulikasvatus. Umbrohi. Ohakad, rõigas- ja sardhein. Kivide koristamine ja lõhkumine. Sõnnikuvedu. Tulimuld. Kunstväetistest. Heinategu. Saod ja kuhi. Heinatööriistad. Ristikhein. Viljalõikus. Hakkjalad. Naber. Rõugud. Lina koristamine. Taliviljakülv. Vesivaod. Kartulivõtt. Rehepeks tarega. Vihkude ahtmine. Rabamine. Sõtkutamine. Kõlgaste võtmine. Üssed. Tuulutamine. Linade harimine. Linamurdja. Kolgispuu. Ropsimõök. Talvised veod ja voorid. Veel elust-olust. (*Hans Kihno, Survaküla*)

II. Loomapidamine ja karjandus

HELME	Emmi Unt	77
	Lapsena seakarjas. Karjalapse elu. (<i>Emmi Unt, Hummuli</i>)	
KARKSI	Mari Sarv	79
	Loomapidamisest. Haigustest. (<i>Mari Sarv, Nuia</i>)	
VILJANDI	Helmut Kurt	80
	Endisaegsest karjakasvatamisest. Koppel, karjamaa, heinamaa ja sealne taimestik. Hobused. Tall. Toit. Öitsil käimine. Paaritamine. Varss. Haigustest. Rautamine. Noorte hobuste õpetamine. Hobusevargustest ja parseldamisest. Täkkude ruunamine. Piimakari. Laut. Karjaaed. Pull. Vasikas. Lüpsilehmad. Piimanõud. Lehmade haigustest. Karjapõli. Karjalaste mängud. Suss- ja vibupüss. Lambad. Oinas. Talled. Lammaste pügamine ja naha parkimine. Kitsed. Sikk. Tallekesed. Sead. Laut. Sigade söötmine ja karjatamine. Paaritamine. Kunt. Põrsad. Sea tapmine. Liha soolamine ja suitsutamine. Kodujänesed. Koerad. Koerapulmad. Kutsikad. Koera kodustamisest. Koerte haigustest. Kassid. Kassipulmad. Kass tõhulõksus. Kodulinnud. Kanad. Kaked. Kanapojad. Haned. Pardid. Uus aeg, uued asjad ja kombed. (<i>Hans Kihno, Survaküla</i>)	

III. Vanaaegsed ehitused. Vesi- ja tuuleveski

HELME	Emmi Unt	105
	Vesiveski. (<i>Emmi Unt, Hummuli</i>)	
KARKSI	Mari Sarv	106
	Mõisamoonakate ehitused ja toasisustus. Simmanitare. Suvised kooskäimised. Saun. (<i>Mari Sarv, Nuia</i>)	
VILJANDI	Helmut Kurt	109
	Taluhooned. Kambrid. Sisustus. Tööriistade panipaigad. Tare. Tareahi. Tare sisustus. Hautatud kapsaste nurk. Rehealune. Aganik. Loomalaut. Vasika- ja lambaaiad. Polutid ja sõimed lehmadele. Kanaõrred. Tall. Kõlgus. Sigadaed. Liha- ja viljaait. Saun. Saunakombed. Saunas ennustati ja tehti	

pisuhända. Sauna koda. Ajutised hooned ja varjualused.
Sigadeosmik. Koda ja löösik. Kartulikoopad. Tuuleveski.
Ehitus ja talitus. (*Helmut Kurt, Survaküla*)

IV. Endisaegne naiste käsitöö. Naiste- ja meesterõivastus

KARKSI	Helju Kuus (Vink)	123
	Töll. (Helju Kuus, Sudiste k)	
HALLISTE	Alma Utt	124
	Maanase elu. Talutüdruku tööpäev ja eluolu. Veimede ja kaasavara valmistamine. Veimede jagamine. Veimekirst. Lammaste pesemine ja pügamine. Villa kraasimine. Villavakk. Villase lõnga ketramine. Kedervars. Vokk. Villaveski. Linase lõnga ketramine. Viidsip. Lõnga kerimine. Viiluke. Kanga käärimine ja ülesajamine. Käärpuud. Reha. Niitsmed. Suga. Teljed. Kangakudumine. Lõngade värvimine. Lõngade ja kanga pleegitamine. Villase kanga vanutamine. Meeste ülerõivad. Vammus. Kampsun. Kasukas. Kaltsad. Kõrvik. Lehtkübar. Jalatsid. Meeste- ja naistehame. Kaugas. Task. Tulekivi ja tagel. Rantsike. Vanaaegsetest laulatuserõivastest. Naiste kört. Kampsun. Pöll. Tasku. Rüüd. Sõpu. Vammus. Kasukas. Pearätt. Tüdrukute soeng. Sõled, keedid. Leeri- ja kirikurõivastest. Seljariiete õmblemisest. Sukad ja kindad. Vööd. Poogad. Ohjad. Rõivaste möskmine. (<i>Anu Utt, Saapaküla</i>)	

V. Endisaegsed söögid ja joogid

HELME	Emmi Unt	147
	Siguri- ja munakohv. Prenner ja kohvimasin. Tee. Pakspiim. Korbid. Kõrvitsasai. Kärutädipuder. Kaerakisla. Kama. Kamakäkid. Lätlaste pitska. Esimene leivaküpsetamine. (<i>Emmi Unt, Hummulu</i>)	
KARKSI	Mari Sarv	151
	Leib. Leivajuur. Kastmine ja küpsetamine. Liha-, räime-, soolapäts. Leivapudi. Kolmepäevaleib. Kesvakarask. Kesvakaraski- ja kartulipudrukorp. Nisurõõsk. Jahusöögid. Paks ja vedel puder. Jahuga kartulid. Käkkidega kartulid. Piimaga käkid. Verikäkid. Verikäkisupp. Verivorstid jõulusöögiks. Kama. Kamakäkid. Kartulisöögid. Kartulipuder. Kartulikoogid. Kapsasöögid. Kupatatud, vedelad ja paksud kapsad. Ubadega ja ilma ivata kapsad. Söögid kaunviljadest. Tangudega oad. Tangude surumine. Jahu ja soolaga oad. Oad piimaga. Kõtradega oad. Tangudega ja soolaga herved. Suurmapuder. Seened. Munad söögiks. Munapuder ja -või. Räimed toiduks. Joogid. Taar. Rokk. (<i>Mari Sarv, Nuia</i>)	

	Helju Kuus (Vink)	162
	Leivategemisest. Magustoit juuretisest. Metsamarjadest. Lepakooretorbik. (<i>Helju Kuus, Sudiste k</i>)	
HALLISTE	Alma Utt	165
	Vanaaegsed söögid. Söögikordadest. Imiku toitmine. Laste ja koolilaste toit. Toidunõudest ja söögikommetest. Kohv. Peasuhkur. Sool. Leivategemine. Leivamõhk, -lapi. Ahjuluud. Leivajuur. Leiva kastmine, küpsetamine. Leib oli vanasti kallis. Rukkipüülileib ~ hapusai. Männ. Karask. Rõõsk. Sai. Korbid. Koogid. Juust. Kama. Temp. Kanep söögiks. Tangud lihavõtteks. Lihavõttetoidud. Pudrud. Kaunvili toiduks. Kapsatoidud. Kartuli- ~ ubinatoidud. Osa ja ubinad. Munad toiduks. Lammaste tapmine. Toidud lambalihast. Vasikaliha. Sea tapmine. Sealihatoidud. Rasv. Rasvaruhi. Rasva tampimine. Vorstid, mõugud. Verikäkid ja -karask. Piim. Koor. Või. Piimanõud. Nõude puhastamine. Õunad ja marjad toiduks. Mahl joogiks. Õlletegemine. Linnased. Humalad. Õlletonn. Taar. (<i>Anu Utt, Saapaküla</i>)	
PAISTU	Helju Vink	187
	Toidust ja toidukordadest. (<i>Epp Kärp, Aruküla</i>)	
VILJANDI	Helmut Kurt	188
	Piim toiduks. Või. Pakspiim. Korbid. Nisurõõsk. (<i>Hans Kihno, Survaküla</i>). Harjused ja kaerakile. (<i>Jaak Lapp, Survaküla</i>)	
VI. Elu sünnist surmani. Peod ja pühad		
HELME	Emmi Unt	193
	Jüripäev ja karjalapse kauplemine. (<i>Emmi Unt, Hummuli</i>)	
KARKSI	Mari Sarv	195
	Lapse sünn. Väikelapse eest hoolitsemine. Tuhunaise nurmik. Lapsepõlve mängud ja tööd. Pulmad. Matused. Kalendripühad. (<i>Mari Sarv, Nuia</i>)	
HALLISTE	Alma Utt	199
	Pühade pidamisest ja lõbutsemisest. Lapse sünn. Vastsündinu. Tüdrukulaps. Nuriku viimine. Ristsed. Leeriaeg. Kosjad. Lugemas käimine. Kirikus maha hõikamine. Pulmad. Laulatus. Veimede jagamine. Noorpaari rõivastus. Pulmasöögid ja -joogid. Surm. Matused. Surnu rõivad. Kirstupanek. Matuselaud. Surmaended. Talgutest. Kanepisimman. Abja laat. Kalendritähtpäevi ja -pühi. (<i>Anu Utt, Saapaküla</i>)	
PAISTU	Helju Vink	220
	Sügisese kalendripühad. (<i>Epp Kärp, Aruküla</i>)	
VILJANDI	Helmut Kurt	221
	Külapeod ja tantsuõhtud. Pillid ja pillimehed. Mängud. Kõrts. (<i>Helmut Kurt, Survaküla</i>)	

VII. Vähi- ja kalapüük

VILJANDI	Helmut Kurt	225
	Tänassilma jõgi. Kala- ja vähipüük jõest. Mõrrapüük. Sääseaiad. Veel kaladest ja teistest jõeelukatest. Õngepüük. Unnapüük. Vedel. Västraga tulusel. Liiv, mütt. Püksid ja korv kahva asemel. Kalade soolamine ja kuivatamine. Verisool. Noodapüük. Mõrrad. Kahv. Silmapulk. Hui. Küna. Vähkidest. Tulus vähipüük. Vähkide vaenlased. Vähikatk. Püügikeelu- katsed. Vähkidega kauplemine. (<i>Tõnis Kurt, Survaküla</i>). Peremehed ja popsid. Sauna- ja toamehed. Vastuolud. Toameeste ja peremeeste vähikohus. Õngepüügist. Noodavedamisest. Jõest ja kalasaakidest. Jõe rentimine. Kivisõda üle jõe. Veel tulusast vähipüügist ja vähkidest. Vähisööt. Öösiti jõel. Öised meestejutud. Kõrtsilood. Kalapüügi laul on läbi. (<i>Jaak Lapp, Survaküla</i>)	

VIII. Haigustest ja ravitsemisest

HELME	Emmi Unt	253
	Kupupanek. Roosiarst. Maalised. Kui kael valutab. Soonte tasumine. Tiisikus. Kuresaapad. Ussiõli. Lendva. Kui naabrimees halli sõitis. Hambatulek. Harjaste võtmine. Maanase elu – lihtne kui päevatõus. Sünnitamine. Et kõht oleks korras. Kui uss nõelab. Kui hammas valutab. Konnasilmad. Iludusest. Niljane. Pokad. Lausumissõnad. (<i>Emmi Unt, Hummuli</i>)	
HALLISTE	Alma Utt	262
	Lapse kaitsmine kahetamise ja vahetamise eest. Nigu. Nõsted. Veel kahetamisest. (<i>Anu Utt, Saapaküla</i>)	
VILJANDI	Helmut Kurt	264
	Ravivahendid. Külaarstid ja -targad. Koonussakivi tark. Tõnni vakk. (<i>Tõnis Sild, Survaküla</i>). Haiguste tohterdamine saunas. (<i>Helmut Kurt, Survaküla</i>)	

IX. Jutte ja rahvatarkust

HELME	Emmi Unt	271
	Sõjamälestus 1944. aastast. Kuuds, kuuds, kullike. Vana saun. Luupaine. Külakorda käima. Rahvatarkust, tabavaid ütlusi. (<i>Emmi Unt, Hummuli</i>)	
KARKSI	Mari Sarv	279
	Iseendast	
	Helju Kuus (Vink)	280
	Tobu-Tooma jutt. Nõidus, vaese usk ja lootus. Kirpudest. Vanaaegseid vaese mehe töid. Lapsepõlve jõuludest. Lapsepõlvemängud. Lugema õppimine. Pupe. (<i>Helju Kuus, Sudiste k</i>)	

HALLISTE	Alma Utt	289
	Pargiaajad. Vanapagan. Tulihänd. Luupaine. Katkuaeg. Rahvatarkust. (<i>Anu Utt, Saapaküla</i>)	
VILJANDI	Helmut Kurt	293
	Teede olukorrast. Püssid. Püssiloa saamine. (<i>Jaak Lapp, Survaküla</i>)	
	Murdesõnade sõnastik	297

Lisad

1. Murdekeele märkimisest.....	327
2. Keelejuhtide nimestik	330
3. Kasutatud allikad	332
a) Käsikirjalised allikad	
b) Kasutatud kirjandus	
4. Lühendid	334
5. Sisukord	335

tiraaž 400 eksemplari
trükitud AS Pakett trükikojas